

Mensur Malkić

TARIHI HAFIZA ĆAMILA EF. SILAJDŽIĆA

Sažetak

Ovaj rad predstavlja analizu tariha hafiza Ćamila ef. Silajdžića na arapskom jeziku, te odslikava tematiku i stilske posebnosti njegovih tariha. Hafiz Ćamil ef. Silajdžić bio je muderris u Gazi Husrev-begovoj medresi i drugi imam Gazi Husrev-begove džamije. Hafiz Ćamil ef. Silajdžić ostavio je dubok trag i u društvenom životu i u odgojno-obrazovnom sistemu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Osim rada na polju kur'anskih nauka, odnosno kiraeta i tedžvida, hafiz Silajdžić ostavio je veoma vrijedno književno blago u formi tariha. U ovom radu analizirane su stilske, formalne i sadržajne osobnosti Silajdžićevih tariha. Također se daje uvid u objavljene i, što je vrednije, u neobjavljene tarihe hafiza Ćamila ef. Silajdžića. Poseban fokus rada jeste analiza intertekstualnih veza Silajdžićevih tariha s kur'anskim tekstom.

Ključne riječi: *Hafiz Ćamil ef. Silajdžić, bošnjačka književnost na orijentalnim jezicima, tarihi na arapskom jeziku, citatnost i intertekstualnost u tarihima*

Uvod

Izvorno, u arapskom jeziku, riječ *tarih* označava historiju, povijest, nadnevak, godinu, hroniku, ljetopis, datiranje... U korijenskom trileru iz kojeg je derivirana ova imenica stoji ideja nečega što prolazi a za čim se čezne (e r ħ (kh); *ereħa yereħu* – čeznuti, osjećati).

Tarih ili hronogram, osim što je omiljena pjesnička vrsta u islamskim književnostima, on je istovremeno i historijski dokument. To je zbog toga što se brojni događaji opisuju stihovima, pri čemu posljednji stih skriva ili zbirom brojčanih vrijednosti slova izražava broj godine kada se spomenuti događaj desio.¹ Tarih ponekad pomaže da razotkrijemo detalje određenog historijskog događaja, starost nekog objekta, ili da identificiramo njegova autora.

Najbitniji stih u strukturi tariha jeste onaj u kome je sadržan datum o kojem tarih govori. Tarih zahtijeva vještog i učenog pjesnika, koji treba umjetnički transponirati put kojim će doći do željenog datuma. Postoji šest

1 Izet Mašić, *Tarihi Muhameda Mašića* (Enes Kujundžić, *Tarih u književnom naslijeđu Bošnjaka*), Avicena, Sarajevo, 1977, str. 7.

načina korištenja slova, odnosno njihove brojčane vrijednosti, da bi se dobio datum. Najteže je sročiti potpuni tarih, jer u njemu vrijednost svih slova treba dati određeni datum. Ako se tome stihu mora dodati ili oduzeti neko slovo, onda je to polupotpuni tarih. Osim ova dva navedena, najčešći je *tārīh-i džewher*, koji se dobija zbirom slova s tačkama, odnosno *tārīh-i muhmel*, dobija se zbirom slova bez tačaka. Ako posljednji polustih izražava datum tako što daje dvostruk zbir slova u odnosu na broj koji se traži, onda je to dvostruki tarih, i na kraju, datum se postiže zbrajanjem riječi i slova.²

Posmatran kao pjesnička vrsta, tarih je spomen vještini i daru autora. U poeziji, to je pjesnički medaljon, po sadržaju epigraf, epitaf, preciznije rečeno – spomen-obilježje. Ako ga gledamo kao spomen-obilježje, čini nam se da on stoji kao čovjekova vječna čežnja da ostavi trajan biljeg o svom postojanju. Bilo da je uklesan u nišan, urezan na neku građevinu ili napisan u slavu određene ličnosti, tarih je san o ljepoti i trajnosti. Tarih je uvijek okrenut ljepoti i dobru. On je dio naše kulture i naše prošlosti, dio naše pisane historije.³

Pisati tarihe nije lahko jer taj proces od hronopisca zahtijeva odlično poznavanje jezika na kojem se tarih piše, pjesničku sklonost, opću upućenost, odnosno erudiciju, te sposobnost kombinatorike slova i brojeva.⁴

Tarih kao veoma zastupljen žanr u bošnjačkoj književnosti nije bio stvar darovitosti, nego i visoke učenosti i duboke umnosti. Razloge zašto do danas ovaj pjesnički žanr nije šire zastupljen u sehari naše kolektivne memorije leži u zaboravnosti, nehatu, ali i u opadanju kvaliteta obrazovanja i izučavanja istočnjačkih jezika u posljednjih stotinu godina u Bosni i Hercegovini.⁵

Otkrivanjem i prezentiranjem javnosti tariha hafiza Silajdžića kao specifičnih oblika i dijelova bošnjačke tradicije doprinosi se upotpunjavanju mozaika ukupnog bošnjačkog duhovnog naslijeđa, u kojem značajno mjesto imaju i tarihi hafiza Čamila Silajdžića, a koji oslikavaju bogatstvo njegova pjesničkog opusa. Stoga ne čudi činjenica da hafiza Silajdžića uz Muhameda ef. Mašića ubrajaju među najuspješnije ispisivače tariha među Bošnjacima u 20. stoljeću.

Salih ef. Trako, u tekstu *Kronogrami sarajevskog muftije Šakira ef. Muidovića*, ističe da pisanje hronograma u stihu nije bio niti je svačiji posao. Da bi mogao u desetak stihova iznijeti najvažnije o onome kome ili čemu je hronogram namijenjen, a uz to da na kraju u hronostihu izrazi i datum određenog događaja, nastojeći da i taj stih sadrži neku lijepu misao, želju i sl., pjesnik je

2 Lamija Hadžiosmanović, Emina Memija, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1997, str. 8–9.

3 Ibid, str. 9.

4 Izet Mašić, *Tarihi...*, op. cit., str. 5.

5 Ibid, str. 8.

morao posjedovati široko obrazovanje i znanje, te izvanredno vladati jezikom na kojem pjeva (u našem slučaju turski, arapski ili perzijski). Od onih koji su imali sposobnost da pišu hronograme u stihovima, u našoj skorijoj prošlosti, bili su Muhamed Mašić iz Gračanice, koji je na arapskom jeziku ispjevao niz hronograma za novopodignute džamije, česme i nišane znamenitih ljudi kod nas, i hafiz Ćamil Silajdžić, imam Gazi Husrev-begove džamije i mudževvid Gazi Husrev-begove medrese, koji je također s velikim uspjehom napisao više hronograma u stihu ljudima preminulim u nedavnoj prošlosti.⁶

Prvi tarih hafiz Ćamil napisao je kada je umro kurra' hafiz Asim ef. Sirćo. Nekoliko decenija poslije hafiz Ćamil je, prisjećajući se tih trenutaka, rekao: "Bilo mi je jako žao i napravim mu tarih koji odgovara datumu njegove smrti."⁷

Na pisanje tariha hafiza Ćamila potakla je ideja, kao i brojne muslimanske pjesnike, da stihovima zabilježi neke događaje koji su se njemu i njegovoj zajednici, s kojom dijeli islamski svjetonazor, činili važnim. Te je događaje, smrt mlade ili važne osobe, rođenje potomka, izgradnju džamije, ćuprije, škole, ljetnikovca, česme i sl., spomenuti pjesnik u tarihu, posebnoj pjesničkoj vrsti, bilježio i uklesavao u tvrd materijal, najčešće kamen – da što duže traje sjećanje na te događaje, na te Bogu i ljudima ugodne i drage čine.⁸

1. Objavljeni tarihi

Hafiz Ćamil Silajdžić, posljednji bošnjački pjesnik tariha⁹, napisao je blizu osamdeset tariha, najvećim dijelom sabranih u djelu *Tarihi*, koje je

- 6 Vidjeti: Salih Trako, "Kronogrami sarajevskog muftije Muhameda Šakira ef. Muidovića", u: *Anali GHB*, knjiga 1, Sarajevo, 1972, str. 49–65.
- 7 Hafiz Ćamil je spominjao da se s tarihom prvi put susreo u Gračanici kod Visokog 1934. godine kada se gradila džamija u tom mjestu. Osman ef. Redžović pisao je tarih za tu džamiju. Na zanimanje hafiza Ćamila za tarih, Osman ef. mu je objasnio šta tarih predstavlja i šta se sve može *ebdžed-hesabom* kazati, a potom, ističe hafiz Ćamil: "Izdiktirao mi je sve u stihu, godine rođenja i smrti, imena, trajanje života sve četverice imama u fikhu (Ebu Hanife, Ibn Hanbela, Šafije i Malika). Ja sam bio zapanjen." (Vidjeti: Enes Durmišević, "Naš je vjernik dobar vjernik i plemenit čovjek" (razgovor s hadži hafizom Kamilom ef. Silajdžićem), *Islamska misao*, XII/1990, br. 140, str. 11.
- 8 Kamil Silajdžić, *Tarihi*, preveo Džemaludin Latić, Bosančica-print, Sarajevo, 2008, str. 5.
- 9 Na promociji knjige *Tarihi* hafiza Ćamila Silajdžića prof. dr. Džemaludin Latić, između ostalog, rekao je: "Tarihi su zaista jedan od izraza bošnjačke duše", te dodao: "koliko ja znam, hafiz Ćamil je posljednji u nizu tih naših pisaca koji su na ovaj način izražavali ono što nazivamo bošnjačkom dušom." (Vidjeti: Aziz Kadribegović, "Rahmet duši posljednjem bošnjačkom pjesniku tariha" /Promocija knjige *Tarihi* hadži hafiza Ćamila ef. Silajdžića/, *Preporod*, 21/887, 1. novembar 2008, Sarajevo, str. 42)

preveo i priredio Džemaludin Latić.¹⁰ Hafiz Silajdžić je tarihe sastavljao prilikom podizanja ili obnove džamija ili drugih vjerskih objekata, ali ima i onih posvećenih značajnim ličnostima unutar i izvan Islamske zajednice.

Djelo *Tarihi* sadrži 66 potpunih, polupotpunih i dvostrukih tariha, a poneki je i *džewher* ili *muhmel*.¹¹

Tarihe hafiza Silajdžića u ovom djelu podijelili smo u tri grupe: tarihi na vjerskim objektima, tarihi na nišanima (alima i javnih ličnosti) i tarihi za hafisku dovu.

a) Tarihi na vjerskim objektima

Hafiz Silajdžić je napisao sedam tariha povodom izgradnje džamija, a pet tariha prilikom popravka, obnove ili ponovne temeljne izgradnje džamija. Dva tariha sastavio je za vjersko-prosvjetne ustanove, tarih povodom izgradnje medrese u Prištini i tarih povodom izgradnje Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu 1977. godine.

Od tariha iz ove grupe izdvojit ćemo tarih o 450. godišnjici i obnovi Begove džamije. Iako iznad ulaza Gazi Husrev-begove džamije stoji tarih koji se odnosi na godinu gradnje i u kojem se spominje ime njezina graditelja Gazi Husrev-bega¹², hafiz Ćamil je, zanesen ljepotom Begove džamije, uz to svjestan značaja i uloge koju ova džamija ima u životu muslimana Bosne i Hercegovine, pa i šire, ispisao tarih povodom njezine obnove:

10 Džemaludin Latić u predgovoru djela *Tarihi* napominje da je ta zbirka nastala zahvaljujući mudrom i velikodušnom hafizu Hadžimuliću, koji je svjestan vrijednosti tariha hafiza Silajdžića, ali i opasnosti koja vreba sve dragocjene rukopise, u pauzama dok bi se odmarali preslušavajući kandidate – buduće hafize, bilježio jedan po jedan tarih koje je hafiz Silajdžić imao običaj pročitati pred svojim ahababima, muhaffizima. Zbog saznanja da u ruci ima tako rijetku, iznimno dragocjenu pjesničku zbirku nastalu iz pera njegova profesora hafiza Silajdžića, Latić svoju začudenost, ali i oduševljenje, ističe ovim riječima: “I taman kada smo – u svojoj kulturnoj nesvijesti, u nametnutom nam zabranu na nacionalnu tradiciju – bili pomislili da je naša divanska, orijentalna književnost davno zamrla i da nam preostaje samo da je, kamičak po kamičak, vadimo iz mutnina Vremena, u Sarajevu je, krajem 20. st., u tišini, na arapskome jeziku, svoje tarihe ispisivao imam Gazi Husrev-begove džamije i muderris na Gazi Husrev-begovoj medresi, hafiz Kamil ef. Silajdžić.” (Vidjeti: Kamil Silajdžić, *Tarihi...*, op. cit., str. 8–9)

11 Kamil Silajdžić, *Tarihi...*, op. cit., str. 9.

12 Tarih iznad ulaza Gazi Husrev-begove džamije s arapskog je prepjevao Safvet-beg Bašagić:

Husrev-beg za Božiju ljubav tu džamiju diže – da u njoj dobri ljudi Bogu sedžu čine. On je sijo dobra djela, pomago junake – uzdržavao pobožnjake, sjeko dušmanine. Hvala Bogu, tarih, reci, Svevišnji ti dosudi: “To je kuća pravovjernih i zahvalnih ljudi!” (Vidjeti: Lamija Hadžiosmanović, Emina Memija, *Antologija tariha Bosne i Hercegovine*, Connectum, Sarajevo, 2008, str. 130)

وعلى رأس أربع مائة وخمسين
بعد إنشاء مسجده الكبير الحصين
يعمّر مسجده جماعة من المسلمين
يؤتون المال على حبه في هذا الحين
ليصبح كاللؤلؤ في قرار مكين
شاهدا بإيمان المسلمين المخلصين

*Evo, nakon četiri i pola stoljeća
što se diže Džamija, tvrđava najveća,
ponovo je obnavlja džemat muslimana,
dajuć' dinar, dragocjen za svijeh zemana,
da im ona, zrno od bisera, sine,
nasred prsa Bosne i Hercegovine,
i da uvijek o vjeri iskrenoj svjedoči,
što je ovdje muslimanskog srca ibrik toči.*¹³

Begova džamija krije u sebi dramu čovjeka, mladog mujezina hafiza Ćamila, koji od dolaska pod njezino okrilje do kraja svoga životnog vijeka nerazmrsivo veže svoje želje i nemoći za nju, svoju stvarnost i zbilju, dobre i manje sretne dane, kao i san o ljepoti i trajnosti sanjan dugi niz godina pod njezinim kupolama. Zato riječi hafiza Ćamila i stihove ispisane u tarihu obnove Begove džamije osjećamo kao pjesmu izrečenu iz srca, i kao spomen i biljeg na hafiza Ćamila, skromnog i odanog roba Uzvišenog Gospodara:

قد أظهر كامل افقرالموحدين
احد من الخادمين للغازي طول سنين
تاريخ التعمير في آية من الكتاب المبين
ان الله يحب التوايين ويحب المتطهرين

*Hafiz Kjamil, siromašak i vjernik odani,
Gaziji je službovao, sad objelodani:
Tarih obnove u ovim je harfovima:
Allah voli ko Ga moli, i ko čisto tijelo ima.*¹⁴

b) Tarihi na nišanima (alima i javnih ličnosti)

Najveći broj tariha hafiz Ćamil je sastavio povodom preseljenja na ahiret poznatih alima i hafiza te nekih značajnih ličnosti unutar Islamske zajednice, ali i drugih značajnih kulturnih i javnih ličnosti toga vremena.¹⁵

13 Kjamil Silajdžić, *Tarihi...*, op. cit., str. 146–149.

14 Ibid, str. 154–155.

15 O tarihima hafiza Silajdžića na nišanima, hafiz Mahmud Traljić ističe da je hafiz Silajdžić te tarihe sastavljao “prilikom smrti svojih prijatelja, a imao ih je dosta, ili prilikom smrti

Ljepota, konciznost i jezgrovitost svakog njegova tariha uklesana na nišanima pokazuje da je hafiz Ćamil uspijevaao vješto ukomponirati posebnu, karakterističnu osobinu ličnosti o kojoj kazuje posljednji stih, hronostih, i preko njega ponudi godinu tariha u *ebdžedu*. Takav je tarih hafiza Ćamila o preseljenju na ahiret vjerskog učenjaka Besima ef. Korkuta, prevodioca Kur'ana – u *ebdžedu* je stavio bejt koji govori o merhumu:

(القرآن هدى كتاب البشر) “*Kur'an je Knjiga upute za sve ljude sv'jeta!*” – jer je Besim ef. sav svoj radni vijek i svu svoju ljubav poklonio razumijevanju Allahove Knjige.¹⁶

Hafiz Silajdžić u krajnjem stihu tariha povodom preseljenja profesora Huseina Đoze, autora velikog broja djela, ističe: (طوبى لحسين جوزو الواعظ) “*Blago li se Huseinu Đozi, piscu koji je savjetov'o!*”¹⁷

U tarihu povodom preseljenja kurra' hafiza Asima Sirće, imama Begove džamije i profesora kira'eta u Gazi Husrev-begovoj medresi, čovjeka koji se s Kur'anom družio cijeli život, hafiz Ćamil u hronostihu moli Uzvišenog da mu upravo Kur'an-i kerim dokazom bude: (اجعل القرآن حجة له يا واسع يا رحمن) “*Učini mu Kur'an dokazom, o Beskrajni, o Rahmāne.*”¹⁸

c) Tarih za hafisku dovu

S početka druge polovine osme decenije prošlog stoljeća lijepa i rijetka svečanost upriličena je povodom hafiske dove Senadu Podojku, prvom kandidatu koji je pred hafizom Ćamilom kao muhaffizom završio hifz, o čemu je hafiz Ćamil sastavio tarih.¹⁹

Zbog posebnosti²⁰ tog tariha citirat ćemo ga u cijelosti:

nekoga za koga je smatrao da mu smrt treba zabilježiti na taj način – tarihom.” (Mahmud Traljić, *Merhum hadži hafiz Kjami ef. Silajdžić*, Šebi arus – Godišnjak Tarikatskog centra, Sarajevo, 1999, br. 19/20, str. 31)

16 Kjami Silajdžić, *Tarihi...*, op. cit., str. 9.

17 Ibid, str. 18–19.

18 Ibid, str. 36–37.

19 Kao učenik medrese Senad Podojak počeo je učiti hifz pred hafizom Ćamilom, a učenje je okončao godinu dana po završetku medrese, te hifz položio u aprilu 1986. godine. Hafiz Ćamil bio je obradovan time što je mladi hafiz Senad Podojak istrajavao uz njegovu pomoć i podršku kao muhaffiza i uspješno okončao memoriranje Kur'an-i kerima. Tarihom za hafisku dovu hafizu Senadu, kroz savjete i napatke koje mu kazuje i upućuje, iščitavamo i životnu priču hafiza Ćamila iz koje jasno razaznajemo njegov životni moto i opredjeljenje. Na kraju tariha hafiz Ćamil “*traži oprosta za njegov pozor*” od mladića kojem ga je izrekao, kao da se “*pobojao*” da mlada glava neće moći primiti sve te prijateljske savjete kroz koje, nameće nam se utisak, hafiz Ćamil govori o sebi i svojoj sudbini.

20 Dr. Minka Memija, na promociji knjige *Tarihi*, govoreći o hafizu Ćamilu – pjesniku tariha, između ostalog, rekla je: “Tarihi hafiza Silajdžića djelo su iskrenog vjernika koji je u glavi imao Kur'an, pa je lahko njegovu misao prenosio u tarih i natapao ga ljepotom

حمدالك يامن يهدي الى سبيل الرّشاد
والصلاة والسلام على اشرف العباد
خير الأمور يا سناد في الدنيا والمعاد
العمل باسم ربك ودوام الاجتهاد
وبالعكس والعناد فساد في البلاد
وللأفراد والعباد خطر يا سناد
ان لك كتابين - الكون والقرآن
و بينهما الإنسان بالعلم والإرشاد
كلاهما من عند الله فليسا نذيين
بينهما بلا شك التّطابق يا سناد
العلم يبصرنا بهذا التّطابق
في نقص العقول التّفاوت والأضداد
وفي هذين الكتابين المخلوق والمنزل
عبر وهدى للناس يا سناد
واشكر الله على حفظك القرآن
ولك في حفظك التّدكّر والعماد
واحذر من التّسيان وهي طبيعة الإنسان
لأنّ كلام الله لنا وعلينا يا سناد
تلاوة القرآن بالاستعاذة من الشيطان
زادت الإيمان والإخلاص في الفؤاد
العفو على التّنبيه من صديقك كامل
”والتّقوى خير الزّاد“ تاريخ حفظك يا سناد.

١٤٠٦

*Hvala Ti, Bože, što upućuješ na put prav,
salavat i selam Resulu, najuzvišeniji on je abd.
Najbolje je djelo ovog i onog svijeta, Senade,
s imenom Rabba i ustrajno obavljat svoj rad.
Obratno činit i s prkosom – eto smutnje u svaki grad,
opasne smutnje za čovjeka i društvo, Senade!*

i duhom islama. Pročitala sam na stotine tariha ali nikada nisam naišla na sličan sadržaj kao što imaju dva tariha koja sam vidjela kod hafiza Silajdžića: to je Tarih posvećen hafiskoj dovi Senada Podojka, kao i Tarih povodom 450. godišnjice Gazi Husrev-begove džamije i njezine obnove.” (Vidjeti: Aziz Kadribegović, “Rahmet duši posljednjem bošnjačkom pjesniku tariha” /promocija knjige *Tarihi* hadži hafiza Ćamila ef. Silajdžića/, *Preporod*, 21/887, 1. novembar 2008, Sarajevo, str. 42)

*Pred tobom su dva kitaba – otvorena: svemir i Kur'an;
između njih – čovjek, uputa i ilm mu dan!
Oba kitaba – od Boga su, između njih nije jaz,
u harmoniji njih su dva, o Senade!
Ilm pokazuje na njihov međusobni sklad,
gdje ilma nema – tu su pometnje i inad.
Ove knjige dvije – stvorena i Objavljena časna –
put i pouke su, Senade, cijelog čovječanstva.
Hvala Bogu, ti si upamtio naš Kur'an,
u hifzu ćeš uvijek naći sjećanje i oslonac!
Čuvaj se, Senade, ljudske sklonosti zaborava,
Allahov govor nama je u korist i nas upozorava!
Učenje Kur'ana s isti'āzom od šejtana,
vjerovanje i iskrenost u srcu uvećava.
Oprosti svom prijatelju Ćamilu za pozor ovaj!
Senade, evo tariha što nosi ga hafiska ti dova:
We-t-taqwā hayru-zād:
Odanost Allāhu najbolji je mal!*

2. Neobjavljeni tarihi

U ovom odjeljku prezentirat ćemo dvanaest novih tariha hafiza Ćamila ef. Silajdžića koji nisu zabilježeni u knjizi *Tarihi*. Ovi se tarihi prvi put objavljuju u ovakvoj formi i objedinjeni na jednom mjestu.

Nakon promocije djela *Tarihi* na kojoj je prof. dr. Lamija Hadžiosmanović izjavila kako se nada da ima još tariha koje je sastavio hafiz Silajdžić koji nisu pronađeni i uvršteni u to djelo, te apelirala na sve koji mogu pomoći da se oni pronađu,²¹ kod nas se javila snažna želja i interes za pronalaženjem neobjavljenih tariha hafiza Silajdžića. Naše zanimanje i “potraga” polučili su rezultate: na mezarju Faletići pronašli smo i s nišana prepisali tarihe povodom preseljenja na ahiret Alije Nametka, Halide Bakarević-Muharemagić, Abdulaha Skake i Almase Skake, na mezarju Bare s nišana smo prepisali tarihe preseljenja prof. dr. Ahmeda ef. Smajlovića, Memnune Sokolović i Ismeta Vatrejaka. Tarih preseljenja Ahmeda Ediba Foče i tarih Behdžeti Fočo prepisali smo iz izvornika tariha koji se nalaze kod njihova sina Asima. Zapisali smo i tarihe koje smo pročitali na sarajevskim džamijama, na Kobiljoj Glavi i Hitri Sulejman na Pajama, te na džamiji u Solakovićima kod Kiseljaka.

Citirajući u cijelosti pronađene tarihe, ponudit ćemo i prijevod neprevedenih tariha.

21 Aziz Kadribegović, *Rahmet duši...*, op. cit., str. 42.

Tarih obnove džamije na Kobiljoj Glavi²²

ما اجمل الريع كوبيليا غلانا بالروضات
فزينة الجماعة بعمل الخيرات
جددوا مسجدهم يرى من كل الجهات
يضيئى بالنور متوجها الى السموات
اسبغ الله عليهم بالنعيم والبركات
وانجيهم برحمته من جميع الآفات
انجى عادل بيك ذوالفقارباشيتش برحمته
الذى تم بناء هذا المسجد بنفقته
تذكر كامل تاريخه فى الصلوة
صلاة وسلاما على سيدالكائنات

١٣٥٧

*Ima li ljepšeg prizora od Kobilje Glave s baščama,
što ga džematlije ukrasiše dobrim djelima?!
Obnoviše džamiju svoju, vidljivu sa svih strana,
ona nurom osvjetljava i nebo kojem hrli.
Neka Allah na njih prospe blagodati i blagoslove,
i milošću Svojom spasi od svih nedaća.
On je spasio Adil-bega Zulfikarpašića, milošću Svojom,
koji, o svom trošku, dovrši gradnju džamije ove.
Ćamil se tariha dosjetio u salavatu:
Salavat i selam na prvaka svih stvorenja.*

22 Džemat Kobilja Glava pripada Medžlisu Islamske zajednice Sarajevo. Tarih povodom obnove džamije na Kobiljoj Glavi sastavio je hafiz Ćamil ef. Silajdžić (4. oktobra 1991), kaligrafski ga je ispisao Hazim Numanagić, a preveo Vehbija ef. Makić. Tarih ukazuje na 1357/1938. godinu kada je, po dozvoli Ulema medžlisa, u dotadašnjem mektebu izgrađen mihrab i minber, čime je mekteb pretvoren u mesdžid u kome su se od tada obavljali namazi. Tek 1990. godine džemat Kobilja Glava dobio je džamiju s minarom. Ta je džamija srušena (2. maja 1992) granatama sa srpskih agresorskih položaja. Nakon agresije, obnovu džamije finansirali su džematlije Kobilje Glave i neke humanitarne organizacije iz islamskog svijeta. Najveći vakif bio je Adil-beg Zulfikarpašić, iz čijih je sredstava ova džamija dovršena, te je zbog toga dobila naziv Adil-begova džamija, a u tarih su umetnute riječi: (انجى عادل بيك ذوالفقارباشيتش برحمته الذى تم بناء هذا المسجد بنفقته). *Milošću Svojom Allah spasio Adil-bega Zulfikarpašića, koji je o svom trošku džamiju dao sagraditi.* (Vidjeti: Sadika i Osman Durić, *Džemat Kobilja Glava*, Sarajevo, 2010)

Tarih obnove džamije *Hitri Sulejman* na Pajama²³

جماعة اهل بايه بالايمان تزدان
جددوا مسجدهم هذا "حترى سليمان"
قد اصبح على اقصى المدينة كالعنوان
و صار اكبر واحسن مما كان
جعله الله خالدا عبرالعصور والازمان
فصلوا فيه جماعة بالصبيان والشبان
حبب الله اليهم الايمان والاحسان
و كره اليهم الكفر و العصيان
فمغفرة من الله ورضوان
لكل من صلى بالجماعة والاخوان
تاريخ تجديده قد اظهر كامل
فروح وريحان "لحترى سليمان"

١٤٠٨

*Džematlije Paja imanom ukrašeni,
džamiju 'Hitri Sulejman' oni su obnovili.
Pa kao znak, na kraju grada, bdije,
sada veća i bolja nego ikad prije.
Allah je trajnom kroz doba i epohe učini,
da u njoj džematile klanjaju dječica i mladi.
Allah njima vjerovanje i dobročinstvo omilio,
a nevjerovanje i neposlušnost njima omrazio.
Pa neka je Allahov oprost i zadovoljstvo,
svakom ko u džematu klanja, a i ostaloj braći.
Ćamil datum njezine obnove istaknu:
Neka je udobnost i opskrba lijepa
'Hitrom Sulejmanu'.*

23 Džamija Hitri Sulejman izgrađena je 986/1578. godine; nalazi se na jugoistočnoj strani Sarajeva u Džematu Paje, Medžlis Islamske zajednice Sarajevo. Džamija Hitri Sulejman obnovljena je 1408/1988. godine kada je hafiz Ćamil i napisao tarih povodom njezine obnove.

Tarih izgradnje džamije u Solakovićima²⁴

مؤمنوا اهل سولاقويج هم المخلصون
فمن عند ربهم هم المنصورون
مسجدهم من جديد كانوا يعمرون
الله اعلم هم المهتدون
و فى التاريخ بالاية هم مكرمون
وان جندنا لهم الغالبون
١٤١٠

*Vjernici Solakovića iskreni,
od Gospodara svoga podržani,
džamiju su svoju iznova sagradili,
Allah najbolje zna da su oni upućeni.
U tarihu ajetom su počašćeni:
I vojska Naša zacijelo će pobijediti!*

Tarih preseljenja prof. dr. Ahmeda Smajlovića²⁵

بسم الله الرحمن الرحيم
كل من عليها فان
و يبقى الفرد الصمد
المرحوم الدكتور إسماعيلوفيتش الحاج أحمد
رئيس المشيخة الإسلامية فى بوسنة و هرسك
و لما بلغ أشده ارتحل إلى الأبد
المدرس فى الجامعة الإسلامية
والمؤلف والواعظ وكثير ما وعد
و حسن الثواب عند ربه لا ينفد
تاريخه فى الدعاء إلى ربه بالأبجد
ادخل الجنة يا لطيف عبدك أحمد
١٤٠٨

- 24 Tarih izgradnje džamije u Solakovićima (Lepenica) sastavio je hafiz Ćamil ef. Silajdžić, a kaligrafski ga je ispisao hafiz Zilko Žolja. Džemat Solaković pripada Medžlisi Islamske zajednice Kiseljak; džamija je sagrađena 1410/1990. godine.
- 25 Prof. dr. Ahmed Smajlović (1938–1988) rođen je u Tokoljacima kod Srebrenice. Gazi Husrev-begovu medresu završio je 1958. godine, a na El-Azharu je, kao briljantan student, diplomirao na Fakultetu arapskog jezika i književnosti. Magistrirao je 1970. godine, a doktorirao 1974. godine. Bio je profesor na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu i predsjednik Starješinstva Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. (Vidjeti: Enes Karić, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, El-Kalem, Sarajevo, 2004, str. 82–84; Tarih povodom preseljenja prof. dr. Ahmeda Smajlovića preveo je prof. dr. Jusuf Ramić. Vidjeti: Jusuf Ramić, *Bošnjaci na El-Azheru*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1997, str. 120)

*U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog!
Sve što je na Zemlji, prolazno je,
ostaje samo Gospodar Jedan.
Merhum dr. hadži Ahmed Smajlović,
predsjednik Starješinstva Islamske zajednice
Bosne i Hercegovine,
tek što se snagom opasa, preseli u vječnost.
Muderris na Islamskom teološkom fakultetu.
Pisac i vaiz, mnogo je obećavao,
a nagrada kod Allaha neizmjerne je i najljepša.
Njegov tarih sadržan je u dovi
upućenoj Allahu ebdžedom:
**Uvedi u Džennet, Milostivi Allahu,
Svoga roba Ahmeda.***

Tarih preseljenja hadži Halide Bakarević-Muharemagić²⁶

هو الباقي
المرحومة
محارماغيج الحاجة خالدة
بنت فهيم افندى رئيس العلماء
ام سالحة ولله الحامدة كانت هي عابدة زاهدة
فالتاريخ من كامل فى الدعاء
(والولى) برحمتك يا خالدة

١٤٠٧

*On je Vječiti!
Merhuma hadži Halida Muharemagić,
kći Ibrahima-efendije, reisul-uleme.
Čestita majka i Allahu zahvalna,
bila je i pokorna i skromna.
Tarih je od Ćamila u dovi:
Nek ti se Allah smiluje, o Halida!*

26 Halida Bakarević-Muharemagić, rođ. Spaho (1904–1987), ukopana je na mezarju Faletići. Hronostih na njezinu nišanu nečitak je, te ga zbog toga nismo u cijelosti naveli.

Tarih preseljenja Ismeta Vatrenjaka²⁷

المتولى بوقف الغازى خسرويك
عصمت بن صالح وصديقه واتره نياق
ارتحل من الفناء وما عند الله باق
اوفى باليثاق حتى التفت الساق بالساق
وجيها بين الانام وللحق مشتاق
تاريخه من الكامل امام للغازى الصداق
ابشره يا صمد يا لطيف يوم التلاق

١٤١١

*Mutevelija Gazi Husrev-begova vakufa,
Ismet, sin Saliha i Sidike Vatrenjak,
preseli s ovoga svijeta prolaznog,
jer samo ono što kod Allaha je – vječno traje.
Ispunio je zavjet dok se noga uz nogu nije savila.
Bio je ugledan među ljudima
i čeznuo je za Hakkom.
Ovaj tarih poklon mu je od Ćamila,
imama Gazijine džamije:
Obraduj ga, o Samede, o Latife, na Danu susreta!*

Tarih preseljenja hadži Alije Nametka²⁸

هو الحى الباقي
المرحوم و المغفور له نامتاق على
واعف عنه واستغفر له متجلى
شده الصحائف يكاتب شهير

- 27 Ismet Vatrenjak (1906–1990) rođen je u Sarajevu. Završio je Ekonomski fakultet u Beču. Obavljao je dužnost nazira Gazi Husrev-begova vakufa od 30. oktobra 1972. godine do 26. aprila 1976. godine kada je postavljen za muteveliju. Dužnost mutevelije Gazi Husrev-begova vakufa obavljao je do 1986. godine. Umro je u Sarajevu 1411/1990. godine; njegov kabur nalazi se na mezarju Bare. (Vidjeti: Mustafa Vatrenjak, *Mutevelije Gazi Husrev-begovog vakufa i pravo na tevljet*, brošura se nalazi u Upravi Gazi Husrev-begova vakufa, Sarajevo, 2012, str. 16–17)
- 28 Alija Nametak (1906–1987) rođen je u Mostaru, gdje je završio mekteb, osnovnu školu i klasičnu gimnaziju. Diplomirao je 1929. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, nakon čega dolazi u Sarajevo na mjesto urednika *Novog behara*. Bio je profesor srpskohrvatskog jezika u Srednjoj tehničkoj školi, zatim učiteljskoj, pa u gimnaziji i u Gazi Husrev-begovoj medresi. Od 1928. godine počeo je objavljivati pripovijesti i novele koje su objavljivane i kao zbirke. Umro je u Sarajevu 1408/1987. godine; njegov kabur nalazi se u Faletićima. (Vidjeti: Mahmud Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, Sarajevo, 1998, str. 244–255)

و شهدته الجنازة بجم غفير
على انه كان مطيعا بربه
ثابتا بقوله مطمئنا بقلبه
فوجد كامل تاريخه فى الآية
ان تطيعوا يؤتكم الله اجرا حسنا

١٤٠٨

On je Živi i Vječiti!

Rahmetli Alija Nametak,

*Allah mu se smilovao i grijehе oprostio,
knjige svjedoče da je poznat pisac bio.
Njegovoj dženazi velik skup je prisustvovao
i svjedočio da je on Gospodaru poslušan bio,
čvrstih riječi i smirenog srca.*

Ćamil je njegov tarih našao u ajetu:

Pa ako poslušate, Allah će vam lijepu nagradu dati.

Tarih preseljenja hadži Memnune Sokolović²⁹

هو الخلاق الباقي
المرحومة والمغفورة لها
الحاجة ممنونه خانم زوجة
صوقولويج الحاج الحافظ سنان الدين
بنت المفتى الحاج الحافظ مصطفى
فطين قوله نويج
ام كريمة و زوجة بهيجة يا حنان
حب الله اليها الايمان و كره العصيان
تاريخها فى الدعاء من كامل الى المنان
ادخلها يا حى يا قيوم فى فردوس الجنان

١٤١١

On je Stvoritelj i Vječiti!

*Merhuma hadži Memnuna hanuma, oprošteno joj bilo,
supruga hadži hafiza Sinanudina Sokolovića,
kćerka muftije hadži hafiza Mustafe Fetina Kulenovića.
O Milosrdni, ona je bila plemenita majka i prekrasna supruga.
Allah joj je vjerovanje omilio a neposlušnost omrazio.*

29 Hadži Memnuna Sokolović rođ. Kulenović (1917–1991) bila je supruga hafiza Sinanudina ef. Sokolovića. Njezin kabur nalazi se na mezarju Bare.

*Njen je tarih u dovi upućenog od Ćamila Dobročinitelju:
O Živi i Vječni, uvedi je u Firdevs džennete.*

Tarih preseljenja hadži Almase Skake³⁰

هو الحى الباقي
يا من يتقبل التوبة و يعفوا عن السيئات
قد اتتك امتك كانت من الصالحات
من امهات المؤمنات و ازواج قانتات
تحب الاكرام و كانت من المكرمات
الحاجة الماسا الخانم زوجة الحاج عبدالله سقاقا
و ما عندك يا رحمن خير و ابقى
قرأ كامل فى القران روضات الجنات
فوجد تاريخها و قبرها فى روضات
١٤٠٧

On je Živi i Vječiti!

*O Ti, Koji primaš pokajanje i praštaš hrđave postupke,
dolazi Ti Tvoja čestita ropkinja.*

*Bila je majka vjernica i supruga poslušna,
voljela je darežljivost i počastiti druge,
hadži Almasa hanuma, supruga hadži Abdulaha Skake.*

A ono što je u Tebe, Milostivog, bolje je i trajnije.

Ćamil je u Kur'anu učio "dženetske bašče":

Da njezin tarih i kabur budu u Rewḏātu.

Tarih preseljenja hadži Abdulaha Skake³¹

هو الحى الباقي
يا طالب الثواب قف لتتلقى

30 Hadži Almasa Skaka (1927–1986), supruga hadži Abdulaha Skake. Na njezinu nišanu nalazi se i prijevod tariha.

31 Hadži Abdulah Skaka (1914–1998) nadživio je hafiza Ćamila Silajdžića. Hafiz Ćamil mu je ranije, za života hadži Abdulaha, napisao tarih, što je naglasio riječima: *Ćamil ne zna (tarih) datum smrti, osim onima koji su umrli, i ne zna niko od ljudi – ko umire a ko ostaje*. Zbog toga na kraju tariha nije ponudio ajet, salavat, dovu ili riječ koja bi *ebdžed-hesabom* iznosila datum preseljenja hadži Abdulaha Skake. Hadži hafiz Ćamil ef. Silajdžić umro je 28. aprila 1997. godine, a hadži Abdulah Skaka 1418/1998. godine. Na njegovu nišanu, uz tarih na arapskom, uklesan je i prijevod na bosanskom. (Vidjeti: Ismet Kasumagić, *Čovjek po kome se prepoznavala Baš-čaršija /Merhum hadži Abdulah Skaka/, Preporod, 4/630, 15. februar 1998, Sarajevo, str. 28*)

بصاحب القبر الحاج عبد الله سقاقا
أنت مثله من أعطى و أتقى
للخير اشتاق و بالحسنى صدق
كان يحب ان يكرم و يحق الحق
معين للمحروم اذ صدره ضاق
ورث من ابيه و اجداده الحرفة
الحجامة و الختانة و الحلق
ما يدري كامل التاريخ الا من سبق
و ما يدري احد من يرتحل و من يبقى
اجعلنا يا رحمن نورا فى قبورنا
و اعنا على ان نتمسك بالعروة الوثقى
و بدلنا يا رب دارا خير من دارنا
و لدار الآخرة خير لمن أتقى

١٤١٨

On je Živi i Vječiti!

*O ti, što tražiš sevab, stani da se sastaneš s ovim
kabur-sahibijom, hadži Abdulahom Skakom!
Jesil' i ti, poput njega, onaj što dijeli,
što je istinski bogobožazan, onaj što silno želi dobro,
što ono najljepše smatra istinitim?
Volio je da ugosti, da istinu podrži,
bio je pomagač potrebnima
kada im se stisne u grudima.
Naslijedio je od oca i djedova zanate:
liječenje puštanjem krvi, sunećenje i brijanje.
Ćamil ne zna (tarih) datum smrti,
osim onima koji su već mrtvi,
i ne zna niko od ljudi – ko umire a ko ostaje.
O Milostivi, daj nam nur u grobovima našim
i pomози nam da se držimo najčvršće veze (islama).
I promijeni nam, ja Rabbi, kuću u bolju od kuće naše,
**a onaj svijet doista je bolji
za one koji se budu Allaha bojali.***

Tarih preseljenja hadži Ahmeda-Ediba Foče³²

المرحوم فوجو بن ويسل اغا الحاج احمد اديب
اتاك الى جوارك احمد يا مجيب
معترفا بذنبه طالبا عفو ربه
راجيا لقائك بقلبه المنيب
نرجو من الزائر لروحه قراءة الفاتحة
كلنا محتاج الى رحمته الواسعة

١٤٣١

*Merhum hadži Ahmed-Edib Fočo, sin Vejsilagin,
došao je tražeći Tvoju blizinu, o Ti Koji se odazivaš.
Priznajući da je grijешio, tražeći oprost od svog Rabba,
nada se susretu s Tobom, srcem odanim.
Nadamo se od posjetioca da njegovoj duši Fatihu prouči,
jer svi smo mi potrebni velikog Božijeg rahmeta.*

Tarih Behdžeti Fočo³³

يا زائرا الذي يزور هذه القبور
سل من فضل الله لارواحهم الرحمة
ولك يا ابن ادم اجل مقدور
فلا تمر بهذا القبر لفوجو بهجة
من دعائك الخير لروحها سرور
بنت الحاج ادم اغا نانيك وامها سيده
لكل منهم ولداع اللهم الجنة

*O ti koji posjećuješ grobove ove,
zamoli, od Božije dobrote, milost za duše njihove.*

32 Hadži Ahmed-Edib Fočo (1923–2010), sin Vejsilov, iz Sarajeva. Bio je zlatar (kujundžija) i džematlija Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu. Hafiz Ćamil mu je ranije (12. aprila 1990), za života hadži Ahmed-Ediba, napisao tarih. Zbog toga na kraju tariha nije ponudio ajet, salavat, dovu ili riječ koja bi *ebdžed-hesabom* iznosila datum preseljenja hadžije Ahmeda-Ediba. Hadži hafiz Ćamil ef. Silajdžić umro je 28. aprila 1997. godine, a hadži Ahmed-Edib Fočo 19. oktobra 2010. godine (11. zul-kadeta 1431. h. g.). Njegov kabur nalazi se na mezarju Bare.

33 Behdžeta Fočo, kćerka Sejde i hadži Ademage Nanić iz Sarajeva, supruga hadži Ahmeda-Ediba Foče. S obzirom na to da je ovaj tarih hfz. Ćamil Silajdžić pisao za njezina života (12. aprila 1990), na kraju tariha nije ponudio ajet, salavat, dovu ili riječ koja bi *ebdžed-hesabom* iznosila datum njezina preseljenja. Behdžet-hanuma živi u Sarajevu.

*I tebi je, čovječe, rok za život određen,
pa ne prolazi ovaj kabur Fočo Behdžete,
njevina će se duša obradovati hajr-dovi tvojoj.
Ona je kćerka hadži Ademage Nanića i majke Sejde,
svima njima, i onome ko nam hajr-dovu čini,
podari, Bože, Džennet.*

3. Kur'an kao predtekst Silajdžićevih tariha

Načini citiranja Kur'ana u tarihima

Preuzimanje ili navođenje kur'anskih ajeta, ali i hadisa Božijeg poslanika Muhammeda, a. s., stilska je figura koja se naziva *iktibas* (*el-iqtibās*). Kur'anski ajeti ili hadisi mogu se preuzimati djelimično ili u potpunosti, s tim da se uvijek preporučuje isticanje umetnutog teksta, ukoliko je to moguće.³⁴ Također, na kur'anske ajete može se ukazati aluzijom i metaforom.

Hafiz Ćamil Silajdžić na više mjesta nastoji ostvariti potpuni *iktibas*, odnosno doslovno i potpuno preuzimanje kur'anskih ajeta. Takvi su, naprimjer, tarih o izgradnji džamije u Semizovcu, tarih preseljenja hadži hafiza Ibrahima Trebinjca, tarih preseljenja Mustafe Mehića, tarih preseljenja hadži hafiza Sinanudina Sokolovića i tarih preseljenja Ajkune Kadrić, majke hadži Hamida ef.

Svakako su brojniji tarihi u kojima je preuzimanje ajeta djelimično. U tim primjerima ističe se jedinstvena sposobnost hafiza Ćamila Silajdžića da dio kur'anskog ajeta na lahak, prirodan i prikladan način umetne u ostatak tariha. Ponekad taj dio sačinjava dio bejta, odnosno polustih (*miṣrāʿ*). To Silajdžićevo majstorstvo posebno je istaknuto u dijelu tariha o 450. godišnjici i obnovi Begove džamije.³⁵ Svakako treba napomenuti kako je djelimično preuzimanje ajeta posebno istaknuto u tarihu preseljenja Muse Kjazima Hadžimejlića, tarihu preseljenja Kasima ef. Dobrače, tarihu preseljenja hadži Mahmuda Alihodže, tarihu preseljenja Naze Silajdžić (autorove majke), tarihu izgradnje džamije u Kiseljaku i drugima.

Treba kazati kako Silajdžić, kao vrstan autor tariha, uspijeva u jednom tarihu primijeniti nekoliko načina *iktibasa*, potpuno, djelimično i metaforički. Takav je primjer tariha preseljenja hadži hafiza Sinanudina Sokolovića. Na primjeru ovog tariha hafiz Silajdžić, vrsni poznavalac riječi i poruke Kur'ana, unosi i na harmoničan način uvezuje nekoliko ajeta, odnosno dijelova ajeta iz

34 Jusuf Ramić, *Obzorja arapsko-islamske književnosti*, El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 49.

35 Kjamil Silajdžić, *Tarihi...*, op. cit., str. 155.

sura *El-Ĥadīd*, *En-Neġm*, *En-Nāzi'āt* i *El-Lejl*. Ovaj se tarih tako čini mozaikom kur'anskih smjernica koje kazuju o prolaznosti ovog svijeta, Sudnjem danu i milosti Gospodara, Koji Svoju dobrotu iskazuje vjernicima i na dunjaluku i na ahiretu. Postoji još velik broj tariha u kojima se jasno aludira na kur'anski tekst ili se, pak, kur'anske poruke prenose u metaforičnom smislu.

Hafiz Ćamil Silajdžić koristi se i metodom ponavljanja istih ajeta u različitim tarihima. To je u književnosti poznato kao ponavljanje ili *tekrar* (*et-tekrār*). Ovo stilsko ponavljanje ima svoju vrijednost, jer javljanjem u različitim kontekstima, odnosno u ovom slučaju različitim tarihima, pokazuju svoju višefunkcionalnost – isti tekst, ajet, na različite načine obogaćuje različite tarihe. Naravno, ponavljanje ili tekrar može biti potpuno ili djelimično, odnosno, ponavljanje cijelih ajeta ili samo pojedinih riječi ili rečenica.³⁶ Potpuni tekrar dešava se, naprimjer, u tarihi o izgradnji džamije u Semizovcu i tarihi preseljenja Mustafe Mehića. Zanimljivo je kako hafiz Ćamil Silajdžić upotrebljava kur'anski ajet iz sure *El-Kalem* da bi označio posebno svojstvo blagoslovljenog prostora džamije u prvom slučaju, a u drugom primjeru, istim kur'anskim ajetom autor nastoji iskazati visoke moralne kvalitete merhuma, te ga istovremeno predstaviti uzorom za dolazeće generacije koje će slušati o merhumu i čitati tarih posvećen njemu.

Sve navedeno nedvojbeno dokazuje da je hafiz Ćamil Silajdžić na poseban način, a u skladu s muslimanskom književno-umjetničkom tradicijom na turskom, arapskom i perzijskom jeziku, napisao velik broj tariha izuzetno visoke umjetničke i estetičke vrijednosti što ga svakako čini jednim od najboljih predstavnika ovog žanra u 20. stoljeću.

Silajdžićevi tarihi – jedinstven spoj kur'anske semantike i poetskog izričaja

Povezanost Kur'ana i tariha itekako je naglašena još od ranog razvoja ove književno-umjetničke forme. Tako hronogrami stapaju pjesničku viziju s dokumentarističkim nastojanjem da se ostavi trajan zapis o vremenu, odnosno određenom značajnom i znakovitom događaju u vremenu autora. Kako se tarih, kao što smo vidjeli, često ispisuje povodom smrti velikih i malih ljudi, onda je neizbježno promišljanje autora o ovom i budućem svijetu. Najprikladniji govor o umrlom i najveća nada za njegov budućni svijet svakako je Riječ Božija, Kur'an. S druge strane, nisu svi autori tariha bili previše revni da upotrebljavaju kur'anske ajete, čak ni u spomenutim okolnostima preseljenja na drugi svijet, iako je to prešutno nalagala norma divanske književnosti u kojoj

36 Jusuf Ramić, *Obzorja...*, op. cit., str. 51.

je nastala forma tariha.³⁷ Ustvari, upotreba Kur'an u tarihu na neki od navedenih načina, pomalo začudno, više kazuje o autoru tariha negoli o predmetu njegovu pjesničkog zanimanja. U tom smislu, otkriva se još jedna nijansa vezanosti hafiza Ćamila Silajdžića za Kur'an, i to u pjesničkom, umjetničkom smislu. Uronjenost hafiza Ćamila Silajdžića u univerzum Kur'an i njegova predanost porukama Riječi Božije svakako se ogleda u intenzitetu korištenja ajeta i njihovu izvanredno uspjelom usklađivanju s poezijom ispisanom u tarihima. Svakako treba kazati da u cjelokupnoj orijentalno-islamskoj književnosti, a bošnjačka književnost na arapskom dio je tog korpusa, Kur'an predstavlja centralni tekst koji pjesnici nastoje ugraditi u svoja djela.³⁸ To se razumijeva kao posebna intertekstualnost muslimanske tradicije kojom se uvijek nastoji u autorovo djelo, koje pripada sferi relativnog, ugraditi beskonačnu Božiju riječ i poruku – Kur'an. U primjeru tariha, to je dodatna želja ili čežnja da se ostavi što dublji trag o svome vremenu i postojanju.

Temeljitom analizom Silajdžićevih tariha, kako objavljenih tako i novih, do sada neotkrivenih javnosti, utvrdili smo da se svaki tarih veže za kur'anski tekst, direktno, djelimično, ili, pak, indirektno, metaforički i aluzivno. Ukoliko bismo analizirali leksičku strukturu Silajdžićevih tariha, lahko bismo došli do zaključka da je autorov pjesnički izričaj ispunjen kur'anskim riječima, sintagmama, porukama i rečenicama. Gotovo svaki stih u tarihima hafiza Ćamila Silajdžića ukazuje na kur'anske poruke. Ideja prema kojoj se poezija učestalo ukrašava kur'anskim mislima (*efkār*) bila je raširena u islamskoj poeziji još od najranijih dana.³⁹ Na primjeru tariha izgradnje džamije u Kiseljaku vidimo kako autor uspješno ugrađuje u tekst tariha nekoliko kur'anskih ajeta metodom djelimičnog iktibasa kada govori o “držanju za Allahovo uže”, “davanju imetka i života na Allahovu putu”, “slijeđenju potomaka u imanu”. Osim toga, Silajdžić navodi brojne kur'anske riječi i sintagme, koje na poseban način još jače vežu Kur'an i tarih. Takve su riječi “potpomaganje u dobru”, “ugovor s Allahom”, “istinovitog Poslanika”, “sretnici” i tako dalje. Naravno, i drugi tarihi prožeti su kur'anskom leksikom, poput ihsana, rahmeta, Božijeg zadovoljstva, Allahovih Lijepih imena, dženetskih rijeka, imena meleka, oprosta – magfireta, ali i “velike nagrade” i tako redom. Štaviše, određenim sintagmama autor upućuje na kur'anska kazivanja kao o onome čovjeku iz sure *Jā-Sīn* koji se pitao o oživljavanju truhlih kostiju.⁴⁰ Posebnost Silajdžićeva pjesničkog teksta (tariha) jeste ta da se on na izuzetno skladan

37 O tarihu u divanskoj književnosti vidjeti: Fehim Nametak, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, Institut za književnost, Sarajevo, 1991.

38 Vidjeti: Jusuf Ramić, *Arapska stilistika u svjetlu Kur'an i hadisa Allahova Poslanika*, Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, Sarajevo, 2004.

39 Vidjeti: Jusuf Ramić, *Obzorja...*, op. cit., str. 54–55.

40 Kjamil Silajdžić, *Tarihi...*, op. cit., str. 42.

i harmoničan način veže za kur'anske ajete, bilo da su oni navedeni u tekstu djelimično, potpuno ili metaforički. To se ne ogleda samo na polju forme tariha, nego, još očitije, na polju sadržaja.

Zbog izrazite frekventnosti kur'anske leksike u Silajdžićevim tarihima, možemo kazati da, ustvari, ajeti predstavljaju sadržajnu osnovu na kojoj izrastaju tarihi. Kur'an je, dakle, i u književno-umjetničkom radu hafiza Ćamila Silajdžića imao neprikosnoveno prvenstvo. Njegova životna posvećenost Kur'anu, osim hifza, tahfiza, kira'eta i tedžvida, sjajno se ogleda i u njegovu pjesničkom talentu pisanja tariha. Stoga, u analizi života, djela i doprinosa kur'anskim znanostima ovog istaknutog alima svakako se ne smije zanemariti niti ovaj dio njegova stvaralaštva kojim je nastavljena tradicija bošnjačkih autora da uspješno ispisuju književna djela na orijentalnim jezicima još od doba Osmanlija.

Summary

Chronograms by Ćamil Silajdžić

The author analyses themes and stylistic features of the Arabic chronograms composed by hafiz Ćamil-effendi Silajdžić (1916–1997). While presenting both published and unpublished chronograms, he analyzes their intertextual links with the Qur'anic text. Silajdžić served as a teacher at Gazi Husrev-beg Madrasa and the prayer leader and Friday preacher at Gazi Husrev-beg Mosque. As a result, he left a strong imprint on the social and education life of Bosnia's Islamic Community. Apart from his contribution to the art of Qur'an recitation, he also left a valuable literary work in the form of chronograms (*tarih*) and is considered one of the last men who cultivated this form of writing in Bosnia.

